

Pärnu Loodus- ja Tehnikamaja

PÄRNU LINNA KUJUNEMINE

Praktikumi juhend

**Aili Järvesaar
õpetaja**

Pärnu 2012

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. ESIAJALUGU	3
2. LÄHIM AJALUGU	6
2.1 VANA- PÄRNU	6
2.2 UUS- PÄRNU	7
3. PÄRNU KINDLUSLINNANA	9
3.1 VALLIKÄÄR	9
3.2 TALLINNA VÄRAV	10
3.3 MUNAMÄGI	11
3.4 PUNANE TORN	12
4. PÄRNU KAUBANDUSLINNANA	13
4.1 PÄRNU MUUL	14
5. KUURORTLINN PÄRNU	15
6. „ENDLA“ TEATER	19
7. PÄRNU SILD	20
8. TUNNIKAVA	21
8.1. TUNNIKÄIK	21
KASUTATUD KIRJADNUS	22

SISSEJUHATUS

Õpimapp Pärnu linna kujunemisest on mõeldud õpetajale abimaterjaliks, et tutvustada õpilastele Pärnu linna asutamist, kujunemist ja eksisteerimist mitme linnana läbi aegade. Esimeses peatükis kirjeldab õpimapp esiajalugu, kus peateemaks on Eesti vanim asula Pulli asulas Pärnumaal. Õppekäiku aitas läbi viia Pärnu linna muuseumi püsiekspeditsioon. Teine peatükk kirjeldab Vana-Pärnus ja Uue- Pärnu ajaloost. Õpimapis on toodud välja eraldi peatükkides: Pärnu kindluslinnana, Pärnu kaubanduslinnana, Pärnu kuurortlinnana. Teemadest on ka välja toodud kahte Pärnut ühendav sildade ajalugu ja teater "Endla" peatükid.

Õppe eesmärk: Selgitada õpilastele Pärnu linna kujunemisega seotud ajalugu ja fakte, seistes silmitsi Pärnu vaatamisväärsustega.

Õppe kestvus: 3 tundi

Läbiviimiskoht: Pärnu linn

Õppevorm: aktiivõpe, õuesõpe, grupitöö ja individuaaltöö

Kasutatud allikad:

Parek, E. 1971 Pärnu sajandeis ehituskunstiline ülevaade. Eesti Raamat. Tallinnasse

Idvand, K., Kriiska, A., Laurik, I., Vunk, A. 2003 Pärnu lühiajalugu. OÜ Hansaprint. Pärnu.

Miller, H. 2008 Pärnu suvepealinn & maakond. Oomen OÜ.

Lehtmets, J. 2000 Pärnu. Maalehe raamat. Tallinna Raamatutrükikoda.

Epner, P., Jänes, L. 2004 Eesti linnad. Tänapäev. Trükikoda OÜ Greif. Tartu.

1. ESIAJALUGU

Pulli asula Pärnumaal oli Eesti vanim asula. Pärnu rannikumadaliku kõige madalamas ja tasasemas osas süvenduvad pinnasesse Pärnu, Reiu, Sauga ning Audru jõe org, suubudes Läänemerre Eesti ranniku suurimas sopistuses Pärnu lahes. Pärnu jõgi on olnud igivanast ajast tähtis elusoon.

Inimene võis asuda Eesti aladel alles pärast mandrijää taandumist, mis kestis ümmarguselt poolteist aastatuhandet ja jõudis lõpule umbes kümnenda aastatuhande keskpaigaks eKr. Sellest perioodist pärinevadki esimesed kindlad tõendid inimese viibimisest Eesti alal. Koos jää taandumisega liikus inimenegi põhja poole. Seega olid Eesti naaberalad kuigivõrd asustatud ja looduslikud tingimused Eestiski primitiivsete küttide eluks sobivad.

Pärnu jõe paremal kaldal Sindi lähedal sattusid geoloogid liivade all söetükikestele ja loomaluufragmentidele. Võetud proovide analüüs näitas, et liivade all olevad kihid on tekkinud *preboreaalsel* kliimaperioodil. Nende vanus on seega ligikaudu 9500 aastat. Uurimistel selgus, et sinne õhuke kultuurikiht on tekkinud kuival maal, kuid peatselt mingi veekogu poolt üle ujutatud ning hiljem vee alla jäänud. Nii säilis õhuke kiviaja kultuurikiht paksude kattekihtide all puutumatuks praeguseni.

Preboreaalne kliimaperiood: oli jahe ja niiske. Siin valitsenud subarktiline tundrataimestik asendus järk-järgult metsatundrilmeliste hõredate männi- ja kasemetsadega ning senine avamaastikku vajav loomastik teiseses.

Aastail 1968-1973 ja 1975-1976 korraldati seal arheoloogilisi kaevamisi. Niinimetatud Pulli asulast leiti peamiselt tulekivist, luust ja sarvest esemeid. Arvult ei ole neid palju, kuid annavad ettekujutuse elanike ainelisest kultuurist. Võib järeldada, et Sindi muistsed elanikud tulid lõunamaa poolt ja tõid tulekivi endaga kaasa.

Asula vanus määrati radiosüsiniku meetodil ja tõdeti, et seal on elatud kaheksanda aastatuhande keskel eKr.

Pärnu jõe põhjast Reiu jõe suudme lähedalt hakati käesoleva sajandi algul ehitustöödeks liiva ammutama. Liivaga tulid välja tumedaks värvunud loomaluud ja luuriistad. Kolleksionääride kogutu anti hiljem Pärnu muuseumile. Leiti ka harpuuni-, ahingu- ja nooleotsi, oda- ning tuurateravikke, luust ning sarvest *talbu*.

Talbu: (kiilud puu lõhestamiseks ja voolimiseks), millel olid puust või sarvest varred.

Asulad on alati tekkinud kohtadesse, kuhu oli kerge juurde pääseda. Pärnu linna asukoht on hästi valitud. Siit läksid teed põhja ja lõunasse, itta ja loodusesse, linn asus suure jõe suudmes ja oli ligipääsetav ka mere kaudu. Et esimesed asukad, kalur- kütid elasid Pärnu jõe suudmealal juba VIII saj. eKr., tõendavad arheoloogilised leiud Pärnu jõe paremal kaldal Pulli küla maa- alal.

2. LÄHIM AJALUGU

Aastal 1154 kandis Pärnu jõesuudme (Bernu) oma kaardile araabia maailmarändur al- Idrisi, kellele võlgname ka Tallinna (toona *Kolywani* nime all) kirjaliku esmamainimise samal aastal. Ideaalse sadamakohana avameretuulte eest kaitstud lahes oli paik tõenäoliselt juba siis asustatud.

Pärast praeguse Eesti ala vallutamist ristirüütlite poolt 13. sajandi alguses sai Pärnu jõest piir kahe võõrvõimu- Saksa Ordu ja piiskopkonna- valduste vahel.

1242. aastal on esmakordselt mainitud sadamat ning 1251. aastal piiskopi poolt asustatud Pärnu linna (Perona civitas) Sauga jõe (Perona) ääres, Pärnu jõe (toona alamsaksa k. Embecke) paremkaldal.

Kui saksa ordu 1265. aastal Pärnu jõe vasakkaldale oma lossi rajas, oli pandud alus hilisema jaotuse- Vana- ja Uus- Pärnu väljakujunemisele. Esmapilgul võivad need ajaloolised nimetused ehk segadusse ajada, kuna traditsioonilises tähenduses võiks arvata, et Vana- Pärnu näol on tegemist vana linnasüdamikuga ja Uus- Pärnu tähendab uut ja kaasaegset linnaosa. Pärnu puhul see nii ei ole, sest nii uus kui ka vana tähendavad mõlemad 13. sajandil umbes kümnete aastaste vahega rajatud asustusi, üht ühel, teist teisel pool jõge. Mõlema linna vanuseline vahe on vaid 25-30 aastat. Tänapäevase Pärnu linnasüda paikneb kunagisel Uus- Pärnu alal ning omaaegse Vana- Pärnu kohal asub tagasihoidlik eeslinn.

2.1 VANA- PÄRNU

Pärnu linna asutamisajaks või pidada aastat 1251., mil piiskop Heinrich I õnnistas sisse Vana- Pärnu toomkiriku. Nii sai Vana- Pärnustesialgu Pärnu piiskopkonna, hiljem- pärast ümbernimetamist 1260. aastal- Saare- Lääne piiskopkonna toomkapiitli asupaik. Pärast linna mahapõletamist leedulaste poolt 1263. aastal viis piiskop Hermann I toomkapiitli üle Haapsallu, millest sai alguse uus Saare- Lääne piiskopkonna keskus.

Ent linnake Perona jõe ääres taastatakse. Ja sajandite kestel kordub see ikka ja uuesti: kindlustamata asundust, milles kirik onoli ainus kivihoone, rüüstatakse ja põletatakse korduvalt. Küll hävib ta vaenlaste rünnaku läbi, küll kahjutuledes, ent kerkib ikka jälle tuhand.

13. sajandi lõpul ja 14. sajandi algul püüti linna taastada ning 1412. aastal on mainitud juba rae olemasolu.

15. sajandil kinnistus nimetus Vana- Pärnu (alamsaksa k. *Olde Pernow*). Paraku ei olnud Vana- Pärnule määratud ei kestmist ega õitsengut. Juba enne laastavat Liivi sõda (1558-1583) oli linn kannatanud piiskoppide omavahelises rivaalitsemisses. Liivi sõja järgne häving oli aga sedavõrd suur, et aastal 1599 tunnistas toone valitseja Poola Vana- Pärnu linna olemasolu lõpetetuks. Ehituskeeldu kordas 1607. aastal ka Pärnu järgmine valitseja, Rootsi kuningas Karl IX. Alles 1860. aastal, kui Eesti kuulus Läänemere provintsina Vene impeeriumi koosseisu, hakati purustatud Vana- Pärnu alale taas maju ehitama ja tänavaid rajama. Tasapisi taastuv asula kasvas välja valdavalt puitasumiga eeslinnaks ning ühendati 1920. aastal Pärnu jõe vasakkaldal elujõuliseks muutunud Pärnu linnaga ehk siis kunagise Uus- Pärnuga. Rahva suus kannab eeslinn siiani aga Vana- Pärnu nime.

2.2 UUS- PÄRNU

Uus- Pärnu paiknes küllaltki väikesel maa- alal: 320 meetrit läänest itta ja 210 meetrit põhjast lõunasse. Territoorium oli ümbritsetud ringmüüriaga. Linnakodanike arvamist mööda valitses selle taga õigus ja kord. Elu linnas oli küllaltki täpselt paika pandud.

Uus- Pärnu arenes välja Saksa Ordu tugipunktist. 1318. aastal anti asulale Riia linnaõigus ja 1325. aastal kogunes juba raad. Tänu sadamale ja kaubateede ristumispunktile arenes linn jõudsasti ning kujunes õige pea oluliseks Läänemere- äärses hansalinnaks, mida 15. sajandil tunti Uus- Pärnuna (alamsaksa keeles *Nion Pernow*, hiljem *Neu Pernau*).

Keskajal oli turg linna keskpunktiks. Sinna tõid talupojad oma kasvatatud saagi ja linna käsitöölised oma toodangu. Kogu kauplemine käis turul, kus asusid ka leivapoed, lihakarnid ja kalaletid. Jõe väravast sisenedes jäi raekoda paremale ja selle ees asuski turuplats. Kahekorruseline raekoda oli linna tähtsaim hoone. Selle alumisel korrusel asusid poekesed, ühes tiivas kohtutuba ja teises vaekoda. Raekojas käis koos linnavalitsus, aga seal võeti vastu ka tähtsaid külalisi ja pidutseti. Raekoda oli nagu vastukaaluks kirikule, keskaegse linna pühale paigale, vaimse elu südamele. Kõigis keskaegsetes linnades polnudki raekoda ja selle omamine tõstis pärnakate eneseteadvust ja uhkust. Rikaste kodanike majad asusid tavaliselt linna südames turuplatsi ääres. Vaesematele jäi üle

rajada omale elukoht linnamüüri lähedusse.

Erinevalt Vana- Pärnust ei harinud Uus- Pärnu elanikud põldu. Nii oli see teisteski hansalinnades. Küll aga asusid väljaspool müüre linnale kuulunud talud. Maahärra keelule vaatamata rajati linnamüüri ette eeslinna. Linnakodanikul oli aed või isegi mitu. Aed kuulus maja juurde ning müüdi koos majaga. Eeslinnas veetis linnarahvas suure osa oma vabast ajast. Seal asusid küttepuuvarud, küünid, tallid, kõrtsid ja saunad.

Liivi sõjast ei jäänud ka puutumata ka Uus- Pärnu. Aastail 1562- 1565 kuulus linn Rootsile, aastail 1575- 1582 Venemaale ning seejärel Poola- Leedu võimule. 1600. aastal sai Pärnu tähtsaimaks Rootsi tugipunktiks Vana- Liivimaal (Põhja- Läti ja Lõuna- Eesti ajalooline nimetus). Pärast sõjakat 16. sajandit, vallutusi ja võimude vaheldumist, elanikkonnale laastavalt mõjunud katkuepidemiaid ja näljahädasid, jäi Pärnu aastast 1617 ligi sajandiks Rootsi alamaks. Põhja- Eesti kuulus Rootsile juba aastast 1561. Rootsi ülemvõimu all sai Pärnu maakonnalinnaks, kus arenes hoogsalt ehitustegevus, eriti sõjakindluste vallas. Säilinud osa vallikraavist ja **bastionidest** moodustab tänaseks vabaõhulavaga varjulise pargi ja endine vallikraav ehk niinimetatud Tallinna värav on üks barokiajastu mälestusmärk. Kogu Pärnu linnaehituslikku arengut kavandati toona baroki ideaalide kohaselt.

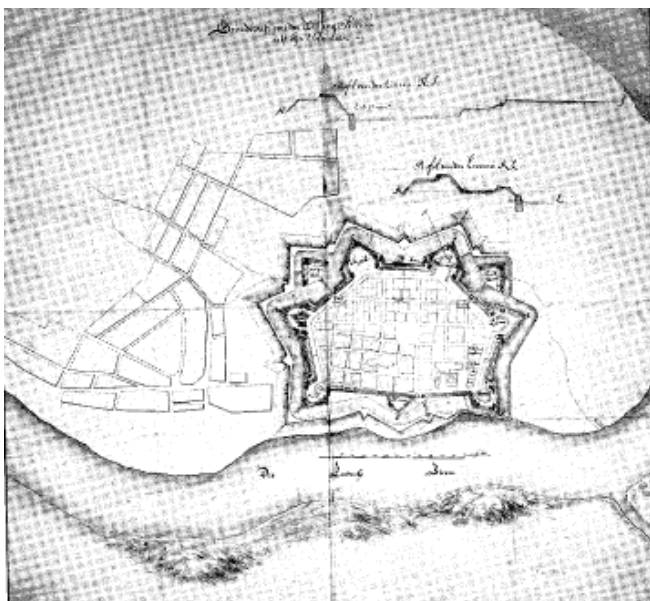
Bastion: Sõdade ajal kindluse kaitsetorn või etteulatuv osa.

3. PÄRNU KINDLUSLINNANA

3.1 VALLIKÄÄR

Pärnu Vallikäärus peetakse paljusid suveüritusi. Nimetus viitab sellele, et praegune lava ja vaatajatribüün (1970) on rajatud endise vallikraavi äärde, kunagise Luna bastioni kohale. Rootsi ülemvõimu ajal, 17. sajandil, hoogustus linnakindluste ehitamine. Kindlusrajatiste arhitekti, Liivimaa kindralkuberneriks määratud Erik Dahlbergi fortifikatsiooniinseneri Paul von Esseni plaanide järgi tugevdati vallikraavi seitsme bastioniga, millele anti taevakehade nimed: Venus, Saturnus, Mars, Luna, Jupiter, Mercurius ja Sol. Seitse bastioni oli toleaeegse hollandi kindlustussüsteemi traditsioon. Nii kindluste kui ka linna planeerimisel lähtuti nn ideaallinna skeemist, kavandades ehitisi barokse reeglipärasuse põhimõttel. Linna ümbritsemine moodsa vallide süsteemiga, bastionide, *raveliinide* ja laia vallikraaviga nõudis väga suuri kulutusi ja palju tööjõudu. Osalt võimaldas seda mõisate reduktsioonist lähtunud riigitulude tunduv suurenemine, osalt rahvale pandud maks. Õige pea kaotasid aga kaitserajatised oma tähtsuse ning nad likvideeriti. Alles jäeti kaks bastioni, võimas väravaehitis ning tiigina osa endisest vallikraavist, mis moodustavadki nüüdseks kauni vallikääru.

Raveliin: käikudega muldkindlus.

3.2 TALLINNA VÄRAV

Linna väravaid oli kolm: Riia, Tallinna ja Vee värv. Muldkindlustusi ümbritses lai ja sügav vallikraav. Väga sarnased olid kujunduselt Pärnu Tallinna värv, Narva Kuningavärv ja ka Kuningavärv Riias. Säilinud on neist vaid Pärnu Tallinna värv, (ehitatud 1670 -el aastatel).

17. sajandist pärit barokkstiilis ehitised oli üks kolmest linna sissepääsust ja on ainus säilinud vallivärv kogu Baltikumis. Värv on olnud uksestatud kolmekordselt. Väline kahetiivaline uks oli tugevatel raudhingedel ja sarnanes oma pinnatöötluselt arvatavasti Tallinnas samast ajast säilinud Lühikese Jala uksega- puust pind kaetud sepanaelttega. Tunneli keskel oli teine allalastav uks ja linna poolt sulges värava ehituse kolmas- jällegi tiibuks. Värvatunneli külgedel on väikesed laoruumid sõjamoona jaoks. Paul von Esseni plaanide järgi loodud ehitist kutsuti kuni 1710. aastani Rootsi kuninga auks Kuningavärvaks. Hiljem levis nimetus Tallinna värv, kuna siitkaudu läks postimaantee Tallinnasse.

Pärnu Tallinna värv on monumentaalne tunnelehitus bastionide liinis, mille barokkstiilis peafassaad on suunatud lõunasse, linna välisuksele. Teine põhjapoolne linnasisene fassaad on hoopis lihtsam ja rangemates vormides. Peafassaad mõjub suurejoonelise ehitusena.

Väravaehitise renoveerimise käigus 19. sajandil lisati *frontoonile* Pärnu linna vapp. Pärnu rootsiaegse kindlustussüsteemi kahe teise värava Riia värava ja Vee värava kirjeldusi ning kujutisi ei ole säilinud. 1962. aasta suvel avastati Kuninga ja Hospitali tänava ristumiskohal 0,5- 0,8 m sügavusel Riia värava tunneli jäänused. Linnaväravad on täielikult hävinenud. Peatänav oli Rütli: Teine väga tähtis tänav oli Kuninga tänav, mis viis Riia väravast Tallinna väravani. Teised tänavad jooksid peatänavatega täisnurkselt risti.

Frontoon: majade, ehitiste esikülg.

3.3 MUNAMÄGI

Bastion- kindluse kaitseehitis. Seoses tulirelvade arenguga kaotasid senised sõjalised kaitserajatised tähtsuse ning 1836. aastal kustutati Pärnu ja mitmed teised linnad Vene impeeriumi kindluste nimekirjast. 1860. aastail hakati endiseid kaitseehitisi tasandama ja vallikraave täitma. Allesjäänud kaks bastioni sulandati õnnestunult linna haldusesse. Kui Luna bastioni muldkehale rajati vabaõhulava, siis endist Mercuriuse bastioni hakkas rahvas kutsuma Munamäeks- ikkagi peaaegu kõrgeim „mäetipp“ Pärnus.

Pärnu Munamägi 1930

Pärnu Munamäe tipus kõrguv lõkkeplats

3.4 PUNANE TORN

Punane torn on keskaegse Uus- Pärnu linnamüüri ainus säilinud torn. Oma nimetuse võlgneb 15. sajandi. Kaitsemüüri kagutorn punasele tellisele, millega maakivist ehitis seest ja väljast kaetud oli. Torni kõrgus on aja jooksul muutunud, kuid 1624. aasta andmeil oli sel neli korrust, millest üks oli ligi kuue meetri sügavune vangla. Vanglana kasutati torni hiljemgi. 1780- ndatel aastatel linnavangla laiendamise käigus muudeti ehitis kolmekorruseliseks. Ümberehitise valmimisele viitab aastaarv 1784 tuulelipul. Kuna elamutest ümbritsetud torni oli raske valvata, otsustati lõpetada selle kasutamine kinnipidamiskohana. Et tegu oli Pärnu linnamüüri ja arvatavasti ka linna ainsa vanima säilinud ehitisega, otsustati torn alles jätta ja sellele uus otstarve leida.

Aastail 1893-1908 kolis siia linnaarhiiv, kuid keskaegsete müüride rõskus osutus arhivaalidele sobimatuks hoiupaigaks. Torn restaureeriti aastail 1973- 1980, taastamata jäeti aga esialgne punane tellisvooderdis. Nüüd katab torni seinu hoopis valge krohv.

4. PÄRNU KAUBANDUSLINNANA

Pärnu kui hansalinna eelis oli soodne sadamakoht Pärnu jõesuudmes. Järva- ja Viljandimaa rikaste ordumõisate vili veeti Pärnu. Jõesadamasse pääsesid vaid väiksemad laevad, suured pidid jääma reidile ja ootama oma laadungi paatidesse lossimist.

Ordulinn Uus- Pärnu kujunes keskajal üheks tähtsamaiks Eesti alal väljaveosadamaks. Siia toodi suurem osa vilja ja muid eksporditavaidprodukte Sakalast ja Järvamaalt. Pärnu kaudu läks läände ka juba keskajal kuulus Vigala lina.

Pärnul oli juba 1360-1370 ndail aastail Lübeckiga tihe mereühendus, aga alles 1558. aastal trükitud „Läänemere kaardi“ seletuses on juhised, et Pärnusse saab purjetada Ruhnu saare tagant. Pärnust Lübeckisse väljavedu on tolliarvetes lünklikult registreeritud, kuigi midagi saab neist siiski teada. 1368. aastal on kipper Jan de Dortmunde laeval olnud 4 vaati linu, Ditert Swarte omal linu, otra ja nisu, Jan Hake alusel lupja ning kipri enda nimel tükk kulda ja võid.

Lübeckist Pärnusse veeti väärtusliku lastina kalevit, soola, linast riidet, heeringat ja kuivatatud turska. Suured kalevi- ja soolakogused ootasid Pärnus edasivedu läbi Viljandi ja Tartu Vene turgudele.

Lääne- ja Põhjamerel olid võimust võtnud Taani kaaperlaevad. Meresõit oli ohtlik ja nõnda vähenes 15. sajandi lõpus Lübecki ja Pärnu vaheline kaubavahetus. Suurte sadamalinnade Tallinna ja Riiaga ei suutnud Pärnu enam konkureerida.

Tol ajal vahetati Lübecki ja Pärnu vahel juba teisi kaupu kui varem. Lübeckist Pärnusse veeti põhiliselt õlut, heeringaid, humalaid, soola, kalevit ning veine. Pärnust purjetasid laevad sinnapoole, viies kaasa tuhka, tõrva, hülgerasva, sokusarvi ja kasetohtu. Konkurentsituks oli esikohal lina, mis moodustas 92,5 % Pärnu ekspordi koguväärtusest. 16. sajandi esimesel poolel elavnesid Pärnu kontaktid Hollandi linnadega. Pärnu kauples edukalt odra ja linnastega.

Liivi sõja eel oli Pärnu hansakaubandusest juba välja tõrjutud, sest Tallinn kindlustas jätkuvalt oma

monopoolset seisundit. Ka väljaveosadamana Tartusse polnud Pärnul enam endist tähtsust. 1558. aastal alanud Vene- Liivi sõda lõhkus põhjalikult vana traditsioonilise hansakaubanduse.

4.1 PÄRNU MUUL

Muul ehk lainemurdja on sadamasse ehitatud tamm, mis kaitseb sadama või jõe suuet lainetuse eriti murdlainete ja uhtlainete eest. Pärnu on alati olnud oluline sadamakoht. Takistamaks liiva kuhjumist jõe suudmealasse, selleks rajati 1769. aastal keisrinna Katariina II käsul palkidest muulid. 1863-64 valmisid uued kivimuulid, mille kivid veeti kohale Häädemeeste ja Kihnu randadest. Mõlema muuli pikkuseks kujunes pisut üle 2 kilomeetri. Pärnu sümboliks on kujunenud jõe vasakul kaldal asuv muul. Muulil on romantiline oreool armastajate jalutuspaigana. Aeg- ajalt jääb muul tervikuna vee alla, kuid madala veeseisuga on näha isegi varasema puitmuuli postide otsad.

5. KUURORTLINN PÄRNU

Pärnu kuurordi ajalugu ulatub aastasse 1837, mil grupp kohalikke ärimehi pöördus linnavalitsuse poole palvega lubada ehitada rannaäärsel karjamaal, praeguse mudaravila kohal asunud vana kõrtsihoone ümber supelasutuseks. Luba saadi ja 1838. aastal avas ukseid kümblusasutus, kus oli kuus vannituba ja neli külalistekorterit. Haapsalu ja Kuressaare kümblus- ja raviasutuste eeskujul rajatud supelasutus tegutses vaid suvel, talvel kasutati ruume saunana.

Samal ajal alustati ka meresupluste korraldamise ja rannateenuste pakkumisega. Tegu oli sõna otseses mõttes supelteenusega, sest toona ei lebatud poolpaljalt rannaliival ja ka merre ei mindud omal jalal. Ühel juhul veeti supelkülalised hoburakendiga paraja sügavusega vette, kus kaetud vankrist oli hea merre laskuda.

Teisel juhul kasutati vaiadele rajatud supelonne, mis asusid rannast sajakonna meetri kaugusel ja kuhu viisid käsipuudega varustatud sillad. Merre laskuti supelonni esikutrepist. Ümberriietumiseks vajaliku mööbliga sisustatud supelmajakesed olid eraldi meestele ja naistele. Hoopis teistlaadi olid ka toonased supelkostüümid- meestel triibulised põlvedeni ulatuvad trikood, naistel keha katvad ja sitside- satside ning volangidega kaunistatud ujumis- kostüümid.

1844. aastal külastas Pärnu kuurorti juba 154 supelvõõrast. Õhtuti koguneti rannasalongi. Kus mängis orkester, korraldati tantsuõhtuid, vahetati seltskonnauudiseid, mängiti piljardit, loeti ajalehti ja lõbustati end puhvetis. Kuna puhkemajandus töötas tulusat äri, otsustas linn sellega ise tõsiselt tegelema hakata.

1882. aastal alustati looduslikus inglise stiilis rannapargi rajamist. 1889. aastal läks kuurordimajandus erakätest linna haldusesse, töötati välja arengukava, otsustati rajada ajakohane **muda- ja kümblusravila**. Juba aasta pärast 1890. aastal avati uus mudaravila ja samal suvel anti seal 3339 mere-, vee-, muda-, turba- jm vanni. Üheksas vannitoas tehti umbes sada protseduuri päevas.

1896. aastal avatud raudteeühendus Riiaga soodustas kuurordi arengut ning 1910. aastal käis Pärnus 3000 supelkülalist, ravivannide- ja protseduuride arv ulatus hooajal 15 000- ni. Pärnus toimus toonase aja kohta märkimisväärne ravitegevus ja küllap pulbitses ka seltskonnaelu. Seda kinnitab 1905. aastal valminud uhke juugendstiilis villa, mille Saksamaa suurkaupmees Hermann Leopold Ammende lasi ehitada armastatud tütre pulmapeo pidamiseks ja perekonna suvemajaks. Pärast Ammende perekonna lahkumist Saksamaale 1927. aastal oli peahoone peavarjuks nii ohvitseride kasiinole, raamatukogule kui sanatooriumile. Nõukogudeaja lõpuks oli kuurordimiljöö hiigelaegade omalaadne sümbol amortiseerunud ja lagunemas. 1995. aastal otsustasid eesti ettevõtjad hoone taastada ja sellele sobiv sisu anda. Praeguseks ajaks on hoone restaureeritud eksklusiivseks hotelliks ja restoraniks ning saa annab edasi nii toonast kui tänast atmosfääri.

Suvituslinna kasvavale populaarsusele andis raske hoobi Esimene maailmasõda. 1915. aastal põles kuurort Pärnu reidile ilmunud Saksa sõjalaevade tulistamise läbi maani maha ning kogu edasine puhkemajandus seiskus aastateks.

Kuurordi taastamisega alustas Saksa okupatsiooni aegne linnavalitsus, kelle korraldusel korrastati 1918. aasta suvel mereranda ja seati üles supelonnid, merelinnana hakkas Pärnu taastuma alates 1919. aastast. Muulide vahelt eemaldati nii venelaste kui sakslaste poolt sinna uputatud paadid ning laevad ja korda seati sadama sihttuled.

Olulised otsused Pärnu kuurorditaastamisele võeti vastu 1921. aasta 27. juunil toimunud supelkomisjoni koosolekul. Leiti, et supelasutus on Pärnu linnale tarvilik ja selle ehitamisega tuleks tegeleda viivitamata. Pärnu kuurordi tõusuperioodile olulise tõuke andnud uus supelasutus avati pidulikult 1927. aasta juuli alguses (Mudaravila, Ranna pst1, 1926-27).

Pärnu pakkus lisaks ravikuurordi teenustele võimalusi ka kergemaks meelelahutuseks ja puhkuseks mererannal. Vabariigi iseseisvumisega muutus **rannakultuur** populaarseks.

1925. aastal viidi *Paradiis* ehk suplemise segarajoon üle supelranda, naiste- ja meesterajooni vahele, kus paari aasa jooksul ehitati välja vajalik hoonestus. Seal lubati päevitada vaid korralikes supelkostüümides. Nii naiste- kui meesterajoonis asus sild, mis viis juba sügavamas vees asetsevate supelonide juurde. Üldrannas leidus aga terve rida atraktsioone: seal oli võimalik üürida süstasid, kaugemal meres paiknes ankrutega kinnitatud parv, kus sai sooritada vettehüppeid. Rohkest pöörati tähelepanu lõbustustele ja heakorrale. Toimusid kõikvõimalikud konkursid, et valida kauneim blondiin, päikesekuninganna või hooaja ilusamad sääred. Peamiselt väismaalaste hulgast valiti rannaprintsesse ja -prints. Rannasalongi laval esinesid mitmed toonased tuntud muusikud.

1927. aastal ehitati arvukate suplejate tarvis randa puidust **rannahoone** (rannapaviljon) riietuskabiinide ja einelauaga. Rannahoones oli ka Eestis esimene varjuga korvtoolide laenutus.

Kuurordi 100. juubelipidustusteks lisandus rannahotellile funktsionalistlik **Rannakohvik**. Rannakohvikule lisas uudsust tehnoloogiliselt modernistliku raudbetoonkonstruktsiooni kasutamine. Betoon jäeti nii mõnel pool interjööri kui ka hoone terrassi nurgale paigutatud efektse **seenrõdu** puhul katmata, et rõhutada materjali ehedust. Seenrõdu võimaldas suvitajatel leida endale sobiv puhkamisvõimalus: pakkudes all varju ja peal kohta päikesevannideks. 1200- kohaline kohvik, mis ulatus ka hoone merepoolsele terrassile oli toonases Eestis üks suurimaid. Pärnu muutus eriti populaarseks põhjanaabrite- soomlaste ja rootslaste hulgaks, kes moodustasid enam kui poole supelkülalistest. 1930- ndate aastate lõpp oli toonase kuurordi vaieldamatu hiigelaeg, kuigi ravi asemel nautiti rohkem suvist seltsielu ning mudavannidele eelistati kasiinosid. Peagi lõpetas Teine maailmasõda ja sellega kaasnenud sündmused sellegi perioodi.

Nõukogude ajal taastati kuurort uuesti ja Pärnu muutus ihaldusväärseks suvituskohaks kogu Nõukogude Liidus. Eriti populaarne oli see Moskva ja Leningradi jõukama kihi ning intellektuaalide hulgas, kes üürisid tihti eramajutuse aastaks ette ning peatusid aastaid samas suvekorteris. Pärnusse loodi mitu aastaringsetelt tegutsevat ning asjatundlikku ravi pakkuvat sanatooriumi.

Tänaseks on Pärnu tervenisti väga roheline linn ja alleede ning puistike kogupikkus ulatub peaaegu 35. kilomeetrini, ent mereäärne **Rannapark** on vaieldamatult üks pärnu sümboleist. Selle teevad eriti veetlevaks looklevad jalgteed ja alleed, looduslikult mõjuv ning hästi hooldatud liigirikas haljastus, rohked muruväljakud ja lilleklumbid. Rannaparki täiendab kaunis rannapromenaad, kõlakoda, Skulptuuride allee ja muulipaar. Ehtpärnulikud on ka võluvad eramud ja rohelusse uppunud vanad villad.

1996. aastal tekkis ilus mõte nimetada Pärnu Eestimaa suvepealinnaks. Mõttest sai traditsioon, mis püsib tänaseni.

6. „ENDLA“ TEATER

1875. aastal koostati Pärnu laulu- ja mänguseltsi põhikiri ning Friedrich Robert Faehlmanni muistendi põhjal võeti seltsi nimeks Endla. 1878. aastal kinnitati ametlikult Endla Seltsi tegevus. Pärast üüripindade ringirändamist sai Pärnu kutseline näitegrupp 1911. aastal oma esimese teatrimaja.

Linna eestlaste rahvuslikuks uhkuseks kujunes „Endla“ seltsi- ja teatrimaja, mille ehitamise kulud kaeti rahva annetustest. „Endlal“ puudus tõusva põrandaga teatrisaal. Saal oli kompromisslahendus peo- ja teatrisaali vahel, ent mahutas siiski üle 600 inimese. Fassad ümarkaarse sissekäiguga oli meeldiv ja pretensioonideta. Hoone projekteerisid arhitektid G. Hellat ja E Wolffeldt.

1944. aastal süütasid taganevad Saksa väed teatrihoone. 1962. aastal õhiti teatrimaja varemed.

23. veebruaril 1918 kuulutati välja Endla teatri rõdult Eesti Vabariigi iseseisvusmanifest ja Aleksander Rodionov heiskas teatri katusele sini- must- valge rahvuslipu.

Nüüdseks asub teatrihoone asukohal Hotell Pärnu, kuid maja ees pargil tähistab mälestuskivi toonase teatri asukohta.

Uus teatrimaja „Endla“ on valminud 1967. aastal arhitekt oli Ilmar Laasi.

3. novembril 1967 avati Pärnu uus teatrimaja August Jakobsoni näidendiga „ võitlus rindejooneta“, lavastajaks Enn Toona. Poole suurem saal (600 kohta), normaalmõõtmega pöördlava, avarad proovisaalid jpm, mis tagas suuremad võimalused teatrielu edenemiseks. Samas on uus teatrihoone projekteeritud kultuurimajana, sest ehituse alustamise ajal (ehitus kestis 11. aastat) ei tohtinud Pärnusse teatrit rajada.

7. PÄRNU SILD

Nagu kõigil jõeäärsetel linnadel on Pärnulgi olnud alati probleemiks suudmes küllaltki laia jõe ületamine. Kuni 18. sajandi lõpuni jäi Pärnu jõgi linna kohal ületatavaks vaid parve abil. 1803. aastal, linna kaubanduse õitsengu ajal, ehitati ujuv ehk nn. nahksild, mis ühendas kesklinna Ülejõe linnaosaga ja asus praeguse silla kohal. Nahksild *pontoonidel* jäi Pärnu linnapilti rohkem kui sajaks aastaks. Seda kasutati ühtlasi sadamasillana, selle ääres peatusid paadid ja laevad. Tormise ilmaga kõikus pikk sild tugevasti, vesi paiskus sellest üle. Keskmine osa sillast oli avatav laevade läbilaskmiseks. Kevadel jäämineku ajaks tuli sild ära võtta. Vahel katkes ühendus kahe linnaosa vahel paariks päevaks.. Oma eluea lõpul, kui juba rasked autokoormad seda ületama hakkasid, vajus sild ohtlikult.

Pärnu Suursild ehitati 1936- 38. a, kogupikkusega 255 m, laius 12 m. Mille kõrval asus 135 aastane „nahksild“. Sillal oli neli võimast raudbetoonist kandekaart ja keskmine laevade läbilaskmiseks lahtikäiv raudne osa. Silla ehitas nimekas Taani firma. Insenerid ja spetsialistid tulid Taanist, lihttöölised värvati Pärnust.

Sild hävis 1944 aastal ja praegune Suursild (Vanasild) on valminud 1956 aastal.

Pontoon: lamedapõhjaline laev, ujuvsild, ujuk, sillapaat või silindrikujuline metallist või muust materjalist ujuvvahend sildade või muude seadmete või rajatiste hoidmiseks veepinnal.

8. TUNNIKAVA

TUND: 3 tundi

TUNNI TEEMA: Pärnu linna kujunemine.

TUNNI ALATEEMA:

I Sissejuhatus ja ajalugu

II Pärnu kaubanduslinnana

III Pärnu kindluslinn

IV Pärnu kuurortlinnana

KLASS/ VANUS: põhikooli 1-2 aste

TASE: üldhariduskooli õpilased

TUNNI EESMÄRGID: õpilane omandab huvitavaid fakte Pärnu linna kujunemisest ja ajaloost.

ÕPILASTE EELTEADMISED JA -OSKUSED: eelteadmised ei ole vajalikud.

EELNEVALT VAJALIKUD TEGEVUSED/ MATERJALID ÕPETAJALE: muuseumi külastus, info allikate leidmine, õpimapi koostamine ja läbitöötamine.

EELNEVALT VAJALIKUD TEGEVUSED ÕPILASTELE: kõik vajalik omandatakse õppepäevade raames.

8.1. TUNNIKÄIK

Aeg	Tegevused	Läbiviimiskoht	märkused
15 min	Õpilaste kogumine ja tutvumine	Ammende pargis	
2,5 tundi	1. Tegevuste selgitamine ja teema sissejuhatus. 2. Oleneb teemast lähtuvalt	Pärnu linn	Teema kohased käelised tegevused: mängud, joonistused, muuseumi külastus, parve ehitamine pilliroost jne.
15 min	Kokkuvõtete tegemine õppepäevast.		

KASUTATUD KIRJADNUS

- Parek, E.** 1971 Pärnu sajandeis ehituskunstiline ülevaade. Eesti Raamat. Tallinnasse
- Idvand, K., Kriiska, A., Laurik, I., Vunk, A.** 2003 Pärnu lühiajalugu. OÜ Hansaprint. Pärnu.
- Miller, H.** 2008 Pärnu suvepealinn & maakond. Oomen OÜ.
- Lehtmets, J.** 2000 Pärnu. Maalehe raamat. Tallinna Raamatutrükikoda.
- Epner, P., Jänes, L.** 2004 Eesti linnad. Tänapäev. Trükikoda OÜ Greif. Tartu.